

Karalyos Botond¹: A bírói függetlenség a társadalmi viszonyrendszerben és a jogállamiság eszméje

Debreceni Jogi Műhely, 2010. évi (VII. évfolyam) 3. szám (2010. október) 9-13.

1. Bevezetés

Az emberi gondolkodás alapvető jellemzője - teljesen érthetően - a teljesítmény minimumra való törekvés. A cél: minél egyszerűbben leírni dolgokat. Ennek a szemléletnek a része az axiomatikus gondolkodás, mely bizonyos tényeket valósnak tekint a bizonyítás igénye nélkül. Rendkívül kívánatos lenne például azt kimondani, hogy bírói függetlenség létezik. Mi kell azonban ahhoz, hogy ezt kijelenthessük? Mindenekelőtt a bírói függetlenség, mint társadalmi viszony leírása. A társadalmi viszony, mint megközelítési mód alkalmazása szándékos. Maga a társadalom ugyanis nem más, mint függőségek és függetlenségek rendszere. Nincs teljes függőség, mert a szabad cselekvés halovány szikrája még a legerőteljesebb irányítás mellett is megmarad valamilyen formában (ha például a politikai elit államigazgatási eszközökkel gátolja a szabad vállalkozást, a felhalmozás eszköze attól még lehet a korrupció). Ugyanakkor az irányítás teljes hiánya sem jelent teljes függetlenséget, hiszen a kooperáció következtében minden társadalmi tevékenység számtalan másik által is determinált, ha úgy tetszik azoktól függő. Mindebből következik, hogy a függőség és függetlenség csak tendenciák, és az adott társadalmi viszony alanyai között fennálló együttműködés lényeges tartalmának részletes vizsgálata alapján lehet eldönteni, hogy dominánsan függelmi vagy dominánsan függetlenségi viszonyról van-e szó.

2. A bírói függetlenség, mint tételes jogi kategória

Mivel a bírói függetlenséggel a tételes jog is foglalkozik, mindenképpen elemezni kell a konkrét rendelkezéseket. Tanulságos ugyanis annak felismerése, hogy a társadalmi viszonyt a jogszabályok hova helyezik és ez milyen következményekkel jár.

Az alkotmány 50.§. (3) bekezdése szerint a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve. A reláció a jogszabályi rendelkezés szerint kétirányú. Az egyik irány a bíró - politikai elit, hiszen a törvényeket különböző államhatalmi és államigazgatási szervek útján ugyan, de ők hozzák. Ha tehát a bíró alá van rendelve a törvényeknek, azaz a politikai elitnek, akkor mitől független? Ez lenne a másik irány, melyről azonban az alkotmány hallgat. Másik oldalról megközelítve: az alkotmány bírói függetlenség címén a bíró mindenkor politikai elitnek való alávetettségét kodifikálja. (tehát valójában egy függőségi relációt), miközben a függetlenség további tartalmát és alanyait nem adja meg.

A következő szabályozási szint a bíróságokról szóló törvények szintje. A függetlenség itt definiálva nincsen (hiszen ezt az Alkotmány megtette már). A bírósági szervezeti törvény azonban bevezet egy másik fogalmat: a bírák függetlenségüknek és pártatlanságuknak megfelelő javadalmazásra jogosultak. A pártatlanság kulcsszó az ügyben. Először is a függetlenség kategóriája által létrehozott és az alkotmány szerint szigorúan egy felülről lefelé irányuló rendszernek horizontális kiterjedést ad, nem hagyva kétséget a felől, hogy nem a függetlenség (értsd teljes függőség) szinonimájáról, hanem valami másról, a bírói tevékenységgel járó dologról van szó. Mivel a bírói tevékenység alanyai az ügyfelek, azaz „pártok”, a pártatlanság minden bizonnyal az ügyfelektől való függetlenséget jelenti. Ez lenne hát a bírói függetlenség? Ha igen, logikai alapon be kell tudni látni, hogy a pártatlanság csak a

bírói jogszolgáltatás sajátja, differencia specifikuma. A gond az, hogy ez nem így van, mert a pártatlanság mindenfajta normativitás alapfunkciója.

3. A pártatlanság és a normativitás kapcsolata

Az egész a kooperációval kezdődött. Egy kis csoportban még csak megoldható a domináns egyedek részéről a problémák közvetlen kezelése, a közös tevékenység közvetlen irányítása. Minél több egyedből áll azonban az együttműködő közösség, ez annál kivitelezhetetlenebb. Mikroközösségben az emberre osztják a feladatait, a makro-közösségben éppen fordítva történik – az embert osztják, csoportosítják a feladathoz. A csoportosítás eszköze a norma. Bárki, aki a norma által meghatározott személyi jellemzővel (személyi hatály), vagy tevékenységformában létezik (tárgyi hatály) köteles a norma által előírt magatartást tanúsítani meghatározott helyen és időben (területi és időbeli hatály). Ha nem teszi, a norma által megjelölt következményekkel kell számolnia. Ha ezeket a következményeket állami szervek alkalmazzák, jogi normáról van szó.

A norma tehát olcsó és hatékony, de csak akkor, ha mindenkire egyformán kötelező. Minél kevesebb a kivétel, a normativitás szintje annál magasabb, az irányítás olcsósága és hatékonysága annál inkább érvényesül. Tendenciáját tekintve minden túlélő társadalom erre törekszik. A normativitás felett funkcionálisan a normaalkalmazók öröködnék. Mivel pedig a norma funkciója az olcsóság és a hatékonyság, azaz a mindenkire egyformán kötelező jelleg, a pártatlanság a norma alkalmazásának is alapfunkciója. Tehát minden norma és normaalkalmazás funkciója a mindenkire kötelező jelleg, azaz a pártatlanság, amiből következik, hogy a pártatlanság nem a bírói – jogi normaalkalmazás megkülönböztető jele.

4. Következmények és a továbblépés lehetőségének a forrása

A bírói függetlenség tehát nincs – az alkotmány a függőséget kodifikálja, a pártatlanság minden norma és normaalkalmazás funkciója. Legalábbis ha a bírói függetlenséget, mint tételes jogi kategóriát fogjuk fel. A tételes jog azonban mindig egyfajta voluntarizmust képvisel, képes arra, hogy a valós folyamatokkal szembemenjen, ha a politikai elit vélt vagy valós érdeke ezt diktálja. A „legyen” világa mellett azonban létezik a „van” is. A következőkben annak bizonyítására teszünk kísérletet, hogy a bírói függetlenség a van szintjén a tételes jogtól függetlenül létezik, vagy nem létezik, mivel nem jogi, hanem politikaelméleti kategóriáról van szó.

5. A bírói függetlenség igényéhez vezető történelmi út

Mi az oka annak, hogy a bírói függetlenség a nyugati közgondolkodásban jelenik meg és ott is csak a 18. század végén? Mi lehet az oka annak, hogy a politikai elit a hatalomgyakorlás olyan alapvető eszközét, mint a bírászkodást végző apparátust a modernizálódó társadalmakban olyan jogosítványokkal kényszerült felruházni, aminek következtében az önálló hatalmi ágga fejlődött? Valamilyen döntő változásnak kellett bekövetkeznie a hatalomgyakorlás rendszerében. A hatalmi rendszer egyik eleme végzetesen meggyengült, és ha áldozatok árán is, de muszáj volt valamilyen módon működésben tartani. Ez az elem pedig a legitimitás volt. Miért? Mi változott meg a 18. században? Megindult a felvilágosodás, kiteljesedtek – Angliát kivéve kezdetben csak a kultúra szintjén - azok a törekvések, amelyek a világot, mint anyagi valóságot akarták megismerni és hasznosítani. A változás tehát mélyen a társadalom meghatározó alrendszerében, az emberi gondolkodás alapszemléletében, a világképben ment végbe. A nagy vesztes az egyház volt, értve ezen magát a vallási alapú

világértelmezést. Azzal párhuzamosan ugyanis, hogy a nyugat-európai emberiség az anyagi világot, annak törvényszerűségeit megismerte, az egyes ember egyre kevésbé hitt abban, miszerint a világ isten által meghatározott rend szerint működik. Miért okozott ez legitimációs válságot? Az államilag szervezett társadalomban élő egyén meghatározó élménye az állami erő, erőszak, annak elfogadása vagy az ellene való küzdelem. A társadalmat az állam segítségével saját céljaira felhasználó politikai elit számára tehát nem közömbös, hogy az egyének tömege az állam, az államhatalom gyakorlásának céljával és módjával egyetért-e vagy sem. Tendenciáját tekintve cél az egyetértés, ezt hívnám az állam legitimációs igényének, nem feledve és tiszteletben tartva, miszerint magáról a legitimációról rengeteg értelmezés jelent már meg. A legitimációs igény következménye a legitimáció, az a folyamat, amelynek keretein belül a politikai elit az egyént a céljai önkéntes követésére kívánja rávenni. Melyek ez a célok? A hatalom megszerzése, megtartása és gyakorlása. Mik a legitimáció módszerei? Mivel a legitimációnak mindig arra kell választ adnia, miért helyes, hogy a politikai hatalmat egy bizonyos elit szerzi meg, tartja meg, gyakorolja, a legitimáció módszere mindig a kérdés és az arra adott válasz programszerű bemutatása. Látni kell, hogy a kérdés konstans ugyan, de a rá adott válasz mindig több komponensű.

A tipikus válaszok lehetnek az alábbiak. Azért gyakorolhatom a politikai hatalmat, mert:

- a./ korábbi uralkodó leszármazottja vagyok
- b./ mert jólétet biztosítok
- c./ mert gyarapítom az állam területét
- d./ mert meg tudom védeni a társadalmat a belső és külső ellenségtől
- e./ mert a hatalom megszerzése, megtartása és gyakorlása megegyezik isten akaratával
- f./ mert a hatalom megszerzése, megtartása és gyakorlása megegyezik a vitathatatlan tudományos elvekkel
- g./ mert a politikai hatalmat jogszerűen szereztem meg és gyakorlom.

Meggyőződésem, hogy mivel az emberi természet is az, a legitimációs mix (a fenti legitimációs válaszok változó arányú egyvelege) is a választípusokat illetően állandó. Ami viszont folyamatosan változik, az az egyes válaszok súlya a mixben. A középkorban és azelőtt domináns volt az isteni és a genealógiai legitimáció. A felvilágosodás ezek tudati alapját teljesen kikezdte, s bár a mixből nem tűntek el, a domináns válasz szerepét át kellett engedniük az addig másodlagos vagy sokadlagos b./, c./, d./, g./ válaszoknak. A szekularizált társadalom felé tehát az állam legitimációs válasza úgy hangzik, hogy a politikai elit hatalom megszerzésére, megtartására és gyakorlására irányuló tevékenységét elsősorban azért kell elfogadni, mert az a b./, c./, d./ és g./ válaszon alapul.

A jogállam tehát ebben a megközelítésben döntően a jog által legitimált állam, azaz a politikai elit elfogadásának a hatalom megszerzése, megtartása és gyakorlása jogszerűsége a döntő szempontja.

6. A bírói függetlenség fogalma

A jogállamiság, mint legitimációs válasz a bírói függetlenséget szükségszerűen kikényszeríti. Amennyiben ugyanis a politikai elit ezt a választ adja, saját hatalma keletkezése és működése jogszerűségének mércéje nem lehet. Muszáj tehát a szűk értelemben vett államhatalomtól, azaz a végrehajtó hatalomtól független apparátus létrehozása és a függetlenség folyamatos őrzése, hiszen ez a legitimációs válasz hitelességéhez elengedhetetlen.

A bírói függetlenség tehát a jog által legitimált politikai elit által működtetett jogszolgáltató apparátusnak a jog, mint önálló társadalmi alrendszer törvényszerűségei szerinti, politikai befolyástól mentes működése, melyért cserében az apparátus a függetlenséget biztosító és finanszírozó politikai elit legitimációs igényét kielégíti azáltal, hogy a politikai elit által működtetett állami szervek által alkotott normákat a normativitás belső logikai szabályai és szükségszerűségei keretei között alkalmazza.

7. Kiegészítő következtetések

7.1. A g./ válasz csak egy a lehetséges legitimációs válaszok közül és mindig tudatos politikai döntéseken alapszik. Mivel nem jogi kategória, jogszabályokkal nem teremthető meg és nem számolható fel a kinyilatkoztatás vagy az intézmény rendszer szintjén. Ha a politikai elit igényli a g./ választ és az igény következtében a g./ válasz dominánssá válik, a jogállammal együtt a bírói függetlenség szükségszerűen kialakul, egyébként szükségszerűen nem, vagy elsorvad.

7.2. Mivel a bírói függetlenség a hatalom nagyon alapvető önkorlátozása, a hatalom számára valójában rendkívül kényelmetlen. Emiatt folyamatos az egyéb, főleg b./, c./, d./ legitimációs válaszokkal való kísérletezés. Ösztönzi erre a politikai elitet az is, hogy rövid távon (márpedig a modern demokráciákban 4-5 éves választási terminusokban kell gondolkodni) a g./ válasz, mint látványos eredmény éppen a jogrendszer belső sajátosságai miatt a tömegek számára nem jeleníthető meg, sőt a jogrendszer viszonylagos önállósága, mind a politikai elit, mind a társadalom rövid távú érdekeivel ellentétes bírói döntéseket is eredményezhet. Ha ehhez hozzávesszük az apparátus rendkívüli költségigényét, nem csoda, hogy mind az USA-ban, mind Európában a b./, c./, d./ válasszal, sőt újabban a korlátozott e./ válaszokkal kísérleteznek a politikai elitek.

7.3. Közép-kelet Európában és így Magyarországon is az a helyzet állt elő, hogy azok a pártok kénytelenek a jogállamiság legitimációs választ adni, melyek a legitimációs mixen belül egyetlen más választ sem vállalhatnak fel hitelesen, illetőleg a jólét, mint válasz a gazdasági helyzet miatt jelenleg és még hosszú ideig nem aktuális.

7.4. Más pártok úgy tűnik szívesen nyúlnak a c./ d./ e./ válaszokhoz is. Tény ugyanakkor, hogy az utóbbi száz év háborús eseményei a c./, d./ válaszok elfogadottságát jelentősen csökkentették, az e./ válasszal való egyetértés pedig a társadalom magas szintű szekularizáltsága miatt kérdéses még akkor is, ha a vallásosság tulajdonképpen, mint a non-konformizmus egyik válfaja jelenleg reneszánszát éli. Könnyen belátható, hogy a jogállamiság, mint legitimációs válasz – bár rövid távon költséges és kényelmetlen – hosszútávon kockázatmentes stabilitást biztosít a társadalomnak és garantálja a bírói függetlenséget..

Irodalomjegyzék

Perry Anderson: Az abszolutista állam. Gondolat Kiadó Budapest, 1989

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. (Gyorsuló Idő) Magvető Kiadó, Budapest, 1983

Pokol Béla: A bírói hatalom. Századvég Kiadó, 2003

Elek Balázs: A vallomás befolyásolása a Büntetőeljárásban. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2008

¹ Ügyvéd, a gazdasági büntetőjog szakjogásza